

Pojęcia kluczowe: *dobra osobiste, wartości, więź rodzinna, katalog dóbr osobistych, ochrona*

Małgorzata Rol

Więź rodzinna jako dobro osobiste i jego ochrona

ABSTRACT

Problematyka niniejszego tekstu dotyczy zagadnienia dóbr osobistych. Ochrona dóbr osobistych jest zagadnieniem niezwykle interesującym, i to nie tylko z teoretycznego punktu widzenia. Problematyka dóbr osobistych sprowadza się w niniejszym artykule do tego, czym są dobra osobiste, przeanalizowania, czy więzi rodzinne należą do katalogu dóbr osobistych, oraz ustalenia, w jakim zakresie podlegają ochronie. Odpowiedzi na tak postawione pytania nie są jednoznaczne, gdyż zagadnienie, czym są dobra osobiste i jaka jest ochrona dóbr osobistych, ma charakter wyjątkowy i zagadnienie to łączy w sobie wiele innych prawnych dylematów, co do których nie ma w doktrynie jednolitego orzecznictwa.

Rozpoczynając analizę wskazanego zagadnienia, należy zwrócić uwagę, że sięganie do mechanizmów ochronnych dóbr osobistych wymaga odpowiedniego umiaru i powściągliwości, z jednoczesnym zachowaniem dużej ostrożności przy istniejącej tendencji do sztucznego poszerzania katalogu dóbr osobistych.

I. POJĘCIE WARTOŚCI

Wartości stanowią element prawdy o człowieku, a ich zgłębienie stanowi przedmiot zainteresowania wielu nauk społecznych, w tym nauk prawnych, nauki o rodzinie oraz filozofii, traktującej samą wartość jako zjawisko kulturowe¹, które można odnaleźć zarówno w człowieku, jak i w społeczeństwie.

Funkcjonująca wśród wartości jednostka próbuje przez całe życie dojść do odkrycia prawdy, dąży do wartości, które tworzą system wartości, akceptowany zarówno przez jednostkę, jak i dane środowisko, w którym jednostka funkcjonuje.

1 T. Stawecki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2003, s. 20–22. Autorzy wskazują, że prawo jest zjawiskiem kulturowym, ponieważ budowane jest na gruncie pewnych wartości, w celu ich realizacji i ochrony. Wartości z kolei są zasadniczym elementem każdej kultury we wszystkich jej postaciach: artystycznej, moralnej, naukowej, politycznej, obyczajowej itp.

Człowiek dokonuje samodzielnych wyborów, stąd wartości postrzegane są jako godność człowieka, jego tożsamość, zdrowie czy życie człowieka, a ich rdzeń stanowi ogólnie pojmowane dobro².

W ujęciu psychologicznym wartości są pojmowane jako zjawiska psychiczne, które mają charakter poznawczy. W tym ujęciu wartości z jednej strony są wskaźnikiem motywującym człowieka do działania, z drugiej strony natomiast są wyznacznikiem pewnych norm, które kształtują jego zachowania³.

Uznawalność wartości wynika z faktu ich powstania i funkcjonowania w określonym środowisku kulturowym oraz z przekonania człowieka o ich obiektywnym charakterze i znaczeniu.

Tak ujmowane wartości stanowią system przekonań danego społeczeństwa. Jest to szczególnie zauważalne w występującym w społeczeństwie polimorfizmie postaw, wartości i form ładu społecznego oraz niewspółmierności skali wartości – ze względu na to, że istnieją różnice między tym, co ludzie deklarują, że uznają jako wartość, a tym, co realizują⁴.

Z socjologicznego punktu widzenia wartości stanowią zespół dążeń danego człowieka. Tak rozumiane wartości oddziałują na jednostkę, na jej zachowanie⁵.

Socjologia, definiując pojęcie wartości, odnosi się do ujęcia psychologicznego, przyjmując zbliżone sposoby ich definiowania⁶. Szczególnie istotne zdaje się wyróżnienie dwóch dodatkowych ujęć, z których pierwsze traktuje wartość jako element systemu przekonań jednostki o nienormatywnym charakterze, w którym wartość stanowi pierwotny wybór lub pewnego rodzaju pozytywną postawę względem pewnych stanów docelowych lub szeroko pojętych sposobów postępowania. Tu proces wartościowania jest zsubiektywizowany i oddany jednostce⁷. Ujęcie drugie, traktując wartość jako przekonanie o charakterze normatywnym, ujmuje ją w kategorii przekonania jednostki. Umiejscowiona w systemie przekonań wartość pozwala na jej odróżnienie od ogółu przekonań jednostki.

Podkreślanemu w naukach społecznych obiektywnemu charakterowi wartości odpowiada wewnętrzne, subiektywne przekonanie jednostki o ich znaczeniu i potrzebie ochrony. Ochrona ta w odniesieniu do wartości zindywidualizowanych realizuje się przez gwarantowaną jednostce ochronę wartości szczególnych, skonkretyzowanych

2 G. Kloska, *Pojęcia, teorie i badania wartości w naukach społecznych* (w:) *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, red. K. Chałas, Lublin–Kielce 2003, t. 1, s. 21.

3 M. Misztal, *Problematyka wartości w świecie socjologii*, Warszawa 1975, s. 17.

4 S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa 2000, s. 19; K. Michałowska, *Niemajątkowe wartości życia rodzinnego w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2017, s. 10.

5 S. Ossowski, *Z zagadnień...*, s. 19.

6 M. Misztal, *Problematyka wartości...*, s. 17.

7 K. Grzegorzczak, *Pojęcie wartości w antropologii*, „Studia Socjologiczne” 1971/2, s. 21; C. Matusewicz, *Psychologia wartości*, Warszawa 1975, s. 15.

w postaci dóbr osobistych. To połączenie obiektywnego charakteru wartości ze zindywidualizowaną potrzebą gwarancji ich ochrony sprawia, że zakres służących do ochrony dóbr osobistych roszczeń należy określić w ramach obiektywnie wytyczonych przez zagwarantowany porządek prawny granic⁸.

II. POJĘCIE WARTOŚCI W NAUKACH PRAWNYCH

W języku potocznym słowo „wartość” czy „wartości” ma wiele znaczeń. W ujęciu językowym pojęcie „wartość” w XIX-wiecznych słownikach pojawiło się jako synonim słowa „dobro”⁹. Termin „wartość” pochodzi od „być wartościowym, mieć znaczenie (łac. *valere*)”¹⁰.

Z prawnego punktu widzenia niezaprzeczalny jest fakt, że w kulturę każdego społeczeństwa przenika wspólnota wartości podstawowych, stanowiąc aksjologiczny fundament prawa. Wspólnota ta sprawia, że wybory człowieka, np. oceny czynu jako dobrego lub złego, decyzji jako sprawiedliwej lub niesprawiedliwej czy relacji zachodzącej pomiędzy ludźmi, nie są niepodważalne, znajdują swoją podstawę w owych wspólnie szanowanych wartościach, a ich przestrzeganie stanowi podstawę relacji międzyludzkich¹¹.

W związku z powyższym uważam, że wartości wyznaczają to, co cenne i istotne dla człowieka czy społeczeństwa, wskazują m.in. istnienie i wyodrębnienie dóbr (w tym dóbr osobistych) jego członków. Człowiek, będący niezależną jednostką, „wykraczając” ku wartościom, musi mieć przygotowany odpowiedni do ich realizacji grunt.

Zadanie to należy do prawa, a jego realizacja następuje dzięki przyjętej w ustawie zasadniczej typologii wartości¹².

Kształtowanie systemu wartości, na którym oparta jest ustawa zasadnicza, a zarazem cały system prawny, następuje przez odwołanie do sposobu wartościowania i do hierarchii wartości przyjętej przez członków społeczeństwa, którzy jako obywatele danego kraju tym wartościom hołdują, a wartości te realizują się w różnorodnych obszarach i formach¹³.

8 K. Michałowska, *Niemajątkowe...*, s. 11.

9 S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957, s. 78 (w:) *System Prawa Cywilnego*, t. 1, *Część ogólna*, Ossolineum 1985, s. 297 i 298.

10 *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1981, autor ten wskazuje, że w jeszcze innym ujęciu wartość oznacza tyle, ile coś jest warte pod względem materialnym. Może być też ujmowana jako cecha jakiejś rzeczy dająca się wyrazić równoważnikiem pieniężnym lub innym środkiem płatniczym.

11 K. Michałowska, *Niemajątkowe...*, s. 13.

12 W. Stróżowski, *O swoistości sposobu istnienia człowieka* (w:) *Roman Ingarden a filozofia naszego czasu*, red. A. Węgrzecki, Kraków 1995, s. 131.

13 Z. Ziemiński, *Wartości konstytucyjne*, Warszawa 1993, s. 11.

Konstytucja wyraża wartości, które prawo (system prawny) realizuje, co podkreśla jej wielowymiarowe funkcjonowanie¹⁴.

Ustawa zasadnicza z jednej bowiem strony oparta jest na wartościach podstawowych, z drugiej strony podporządkowana jest określonemu w niej systemowi wartości.

Wychodząc zatem z założenia, że prawo ma wartość instrumentalną, a jego rolą jest służyć jednostkom, w zależności od typów wartości można wskazać wartość prawa jako środek, który służy poszczególnym jednostkom, oraz jako środek, który służy całemu społeczeństwu (dobru ogólnemu)¹⁵.

W związku z powyższym jestem zdania, że wartościami konstytucyjnymi są te wartości, które są akceptowane przez społeczeństwo i które znajdują swój przejaw w określonych w społeczeństwie formach instytucjonalnych. W zależności od tego, z jakim podmiotem będziemy mieli do czynienia oraz jaką hierarchię i system wartości dana jednostka przyjmuje, to takie zasady i wartości będą obowiązywały w danym systemie prawnym¹⁶.

III. OKREŚLENIE WARTOŚCI KONSTYTUCYJNYCH

Ustawa zasadnicza określa pewne typy wartości, które zapewniają jej i opartemu na niej systemowi norm prawnych aksjologiczne podstawy¹⁷. Wśród ogólnie wyodrębnionych dóbr konstytucyjnych można wymienić wolność, równość, prawo własności, wolności osobiste, obywatelskie czy polityczne. Wartości ogólne ulegają z kolei doprecyzowaniu poprzez ustawę zasadniczą, przybierając postać praw (np. prawo do wyznania czy wolności), wśród których wskazane są m.in. przyrodzona i niezbywalna wolność i godność osobista, ochrona życia ludzkiego, prywatnego czy właśnie ochrona życia rodzinnego, która znalazła swoje miejsce w art. 18 i 71 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹⁸. Kolejne wartości ujęte w kategorii konstytucyjnych dóbr fundamentalnych to: życie, równość, wartości związane z instytucją własności, wartości związane z ochroną rodziny czy wartości związane z zabezpieczeniem minimum egzystencji, a także wartości społeczno-ekonomiczne. Ochronie wskazanej powyżej grupy dóbr służą środki, które należy uznać za wartości instrumentalne i instytucjonalne. Pierwsze postrzegane

14 J. Zakrzewski, *Nowa Konstytucja Rzeczypospolitej*, PiP 1990/4, s. 11.

15 K. Michałowska, *Niemajtkowe...*, s. 13.

16 J. Nowacki, Z. Tobor, *Wstęp do prawoznawstwa*, Kraków 2000, s. 105.

17 S. Wronkowska, *Z teorii i filozofii prawa*, Warszawa 2007, s. 256; L. Garlicki, *Polskie Prawo Konstytucyjne – zarys wykładu*, Warszawa 2002, s. 119; Z. Ziemiński, *Wartości konstytucyjne...*, s. 57.

18 Wyrok SN z 24.05.1999 r. (II CKN), OSNC 1999/12, poz. 212. Jak podkreśla I. Chojnacka, każda wartość konstytucyjna i każde dobro osobiste znajdują swoje umocowanie aksjologiczne w Konstytucji; I. Chojnacka, *Proces prawotwórczy w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. Wypowiedzi Trybunału Konstytucyjnego dotyczące zagadnień związanych z procesem legislacji*, Warszawa 2012, s. 172.

są w kategorii zobowiązań państwa do zapewnienia odpowiednich warunków funkcjonowania i rozwoju (prawo do nauki, kultury, oświaty, działalności gospodarczej itp.), drugie związane są z realizacją zasad ustrojowych w postaci demokratycznego funkcjonowania instytucji państwowych¹⁹.

IV. OCHRONA WARTOŚCI W AKTACH PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO I EUROPEJSKIEGO

Mówiąc o dobrach osobistych, wskazać należy, iż mają one swoją ochronę w większości aktów międzynarodowych i ratyfikowanych przez Polskę umowach międzynarodowych. Podstawowym źródłem ochrony jest Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, która w art. 1 wskazuje na ochronę takich wartości jak: wolność, bezpieczeństwo, prawo do uznawania osobowości prawnej człowieka, ochrona czci i nietykalności.

Kolejnym aktem jest uchwalona w Rzymie w dniu 4.11.1950 r. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, która w art. 8 stwierdza, że każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji.

Kolejnym etapem realizacji postulatów ochrony praw człowieka są uchwalone na konwencji w Nowym Jorku 16.12.1966 r. pakty: Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (MPPOP) oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (MPPGSK)²⁰.

W zakresie ochrony dóbr osobistych nabierają również znaczenia postanowienia przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 20.11.1989 r. Konwencji o Prawach Dziecka. Konwencja ta wskazuje m.in. dobra fundamentalne w postaci przyrodzonego prawa do życia (art. 6), otrzymania imienia (art. 7), tożsamości, nazwiska, stosunków rodzinnych (art. 8), prawa do wychowania w rodzinie (art. 9), prawa do utrzymywania osobistych stosunków i kontaktów z rodzicami (art. 10), poszanowania życia prywatnego, rodzinnego, domowego, tajemnicy korespondencji, honoru i reputacji (art. 16) oraz ogólnie pojętego dobra dziecka (art. 21).

Odwołanie do tak zarysowanej godności człowieka oraz innych dóbr osobistych znajduje również swoje potwierdzenie w prawie Unii Europejskiej. Traktat o Unii Europejskiej (TUE) nr 107, w brzmieniu po wejściu w życie z dniem

19 S. Wronkowska, *Z teorii i filozofii...*, s. 256–258; K. Michałowska, *Niemajątkowe...*, s. 35; P. Siut, *Problem twórczej wykładni przepisów o ochronie dóbr osobistych*, „Państwo i Prawo” 1997/9, s. 28. Jak podkreśla I. Chojnacka, *Proces...*, s. 172, każda wartość konstytucyjna i każde dobro osobiste znajdują swoje umocowanie aksjologiczne w Konstytucji; wyrok SA w Poznaniu z 15.06.2011 r. (I ACa 477/11), Legalis; M. Safjan, *Refleksje wokół konstytucyjnych uwarunkowań rozwoju ochrony dóbr osobistych*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2002/1, s. 245; T. Sokołowski (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Część ogólna, red. A. Kidyba, Warszawa 2009, s. 110.

20 Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. nr 38 poz. 167) oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. nr 38 poz. 169).

1.12.2009 r. Traktatu z Lizbony nr 108, w art. 2 stanowi, że Unia Europejska „opiera się na wartościach poszanowania godności osoby ludzkiej”. W tym samym brzmieniu (art. 21 TUE) postanowienia traktatowe odnoszą się do działań UE na arenie międzynarodowej. Z kolei w Karcie Praw Podstawowych (KPPUE), uchwalonej i podpisanej w dniu 7.12.2000 r. w Nicei, można znaleźć więcej odwołań do wartości podstawowych zakorzenionych w prawie naturalnym, w tym zwłaszcza rozdział pierwszy cały poświęcony jest „godności człowieka”, którą określa mianem „nienaruszalnej”, natomiast pozostałe rozdziały nakładają obowiązek jej poszanowania i ochrony²¹.

V. PROBLEMATYKA WARTOŚCI I DÓBR OSOBISTYCH

Rozpoczynając problematykę wartości i dóbr osobistych, zaznaczyć należy, iż do wartości dających podstawy zarówno Konstytucji, jak i całemu systemowi zaliczane są między innymi te, które mając określone cechy, uznawane są za dobra osobiste w szczególności stypizowane w art. 23 ustawy Kodeks cywilny²², zwana w dalszej części artykułu kc, jak i określone przez orzecznictwo. Punktem wyjścia do niniejszych rozważań jest słowo „dobro” bądź „dobro osobiste”.

Używając ogólnej terminologii, wskazać należy, iż dobrem jest wszystko to, co służy człowiekowi do zaspokojenia jego potrzeb życiowych. Dobro w znaczeniu ogólnym utożsamiane jest z tym, co jest wartościowe, pożyteczne, użyteczne do realizacji danego celu.

Przyjmuje się, że dobrem jest pełna aktualizacja potencjalności jego natury, realizowanie potrzeb, aspiracji m.in. w zakresie poznania czy wolnej woli²³.

Przechodząc wobec powyższego na grunt prawa cywilnego, wskazać należy, iż prawo jako instrument regulujący stosunki społeczne chroni wartości²⁴.

Zwrócić uwagę wypada, że prawo chroni wartości typowe, akceptowane nie tylko przez poszczególne podmioty, ale uznawane powszechnie przez społeczeństwo²⁵.

Ze względu na okoliczność, że w Kodeksie cywilnym brak jest definicji, czym jest dobro osobiste, art. 23 k.c. wskazuje jedynie katalog otwarty dóbr prawnie chronionych.

21 Traktat o Unii Europejskiej z 7.02.1992 (Traktat z Maastricht), wersja skonsolidowana Traktatu o Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 326 z 26.10.2012, s. 1). Aktualna postać TUE jest wynikiem zmian wprowadzanych traktatami: amsterdamskim z 1997 r. (Traktat z Amsterdamu zmieniający Traktat o Unii Europejskiej, Traktaty ustanawiające Wspólnoty Europejskie i niektóre związane z nimi akty z 2.10.1997 r. – polskie tłum. Dz.U. z 2004 r. nr 90 poz. 864/31), nicejskim z 2001 r. (Traktat z Nicei zmieniający Traktat o Unii Europejskiej, Traktaty ustanawiające Wspólnoty Europejskie i niektóre związane z nimi akty z 26.02.2001 – polskie tłum. Dz.U. z 2004 r. nr 90 poz. 864/32, zał. nr 2, t. II, s. 660); Traktatem z Lizbony zmieniającym Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską podpisany w Lizbonie dnia 13.12.2007 r. (Dz.Urz. C 306 z 17.12.2007 r., s. 1 ze zm.); Kartą Praw Podstawowych Unii Europejskiej z 12.12.2007 r. (Dz.Urz. UE C 303 z 14.12.2007 r., s. 1 ze zm.).

22 Ustawa z dnia 23.04.1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. z 1964 r. nr 16 poz. 93 z późn. zm.), dalej: k.c.

23 M.A. Krapiec, *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 2009, s. 167.

24 Z. Radwański, *Prawo cywilne*, Warszawa 1996, s. 135.

25 A. Cisek, *Dobra osobiste i ich niemajątkowa ochrona w kodeksie cywilnym*, Wrocław 1989, s. 38.

W doktrynie można napotkać pogląd, że pojęcie „dobra osobiste” odnosi się do uznawanych przez system prawny wartości obejmujących fizyczną i psychiczną sferę człowieka, jego indywidualność i pozycję w społeczeństwie, co stanowi przesłankę samorealizacji osoby ludzkiej²⁶.

Kolejną definicję w najbardziej klasycznym ujęciu przedstawił S. Grzybowski, który wskazywał, że „dobra osobiste to dobra ściśle związane z jednostką, to pewne indywidualne wartości świata uczuć, stanu psychicznego życia człowieka”²⁷.

Z kolei zdaniem J. Ignatowicza dobra osobiste to „wartości niemajątkowe będące wyrazem duchowej istoty człowieka bądź stanowiące konieczne przesłanki jego bytu”²⁸.

Zdaniem A. Szpunara dobra osobiste to wartości niemajątkowe wiążące się z osobowością człowieka, uznane powszechnie w danym społeczeństwie²⁹.

S. Cisek podkreśla z kolei, że dobra osobiste można określić jako wartości o charakterze niemajątkowym, ściśle związane z osobą ludzką, decydujące o jej bycie, pozycji w społeczeństwie, a będące wyrazem jej odrębności fizycznej i psychicznej oraz możliwości twórczych, uznane powszechnie w społeczeństwie i akceptowane przez dany system prawny³⁰.

A. Wojciechowska stoi na stanowisku, że dobra osobiste są wartościami odzwierciedlającymi więź człowieka z nim samym, są przejawem samoświadomości lub inaczej świadomości wartości, jaką jednostka ludzka przedstawia sama dla siebie³¹.

Wieloznaczność terminu „dobra osobiste” uwidacznia się m.in. w przypisywanym mu wymiarze materialnym (ekonomicznym). Często pojęcie wartości obciążone jest „ładunkiem emocjonalnym” podmiotu, który z uwagi na własne subiektywne odczucia daną wartość przyjmuje, przestrzega i chroni. W jeszcze innym ujęciu wartością jest to, co jest przedmiotem pożądania, celem pragnień oraz celem zabiegów³².

Z kolei druga część doktryny, definiując pojęcie dobra osobistego, podkreśla wagę elementu psychicznej i fizycznej integralności. Zdaniem Z. Radwańskiego dobra osobiste to uznane przez system prawny wartości obejmujące fizyczną i psychiczną integralność człowieka, jego indywidualność, godność i pozycję w społeczeństwie, stanowiące przesłankę samorealizacji ludzkiej³³. Na podobnym stanowisku stoi

26 Z. Radwański, *Prawo cywilne*, Warszawa 2005, s. 160–161.

27 S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957, s. 78.

28 J. Ignatowicz, *Ochrona dóbr osobistych w prawie cywilnym. Referat wygłoszony w 1969 na posiedzeniu plenarnym Komisji Prawa Cywilnego ZPP w Warszawie* (w:) J. Panowicz-Lipska, *Majątkowa ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1975, s. 27.

29 A. Szpunar, *Ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1979, s. 106.

30 A. Cisek, *Dobra osobiste...*, s. 39.

31 A. Wojciechowska, *Czy autorskie dobra osobiste są dobrami osobistymi prawa cywilnego?*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 1994/4, s. 373.

32 S. Kowalczyk, *Człowiek w poszukiwaniu wartości. Elementy aksjologii personalistycznej*, Lublin 2011, s. 129–130 i 149.

33 Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, s. 135.

J. Panowicz-Lipska, wedle której dobra osobiste to dobra niematerialne przywiązane do psychicznej i fizycznej integralności człowieka i jego twórczej działalności³⁴.

Według J. Smitha „dobra osobiste to prawa, które gwarantują danej osobie możliwość korzystania z sensu jej istnienia (...), to wiele rodzajów różnorodnych praw (...), zbiór chronionych przez prawo interesów (...)”³⁵.

Analizując powyższe poglądy, należy w mojej ocenie stwierdzić, że dobra osobiste są immanentnie związane z istotą człowieczeństwa oraz z naturą człowieka. Taki właśnie pogląd jest najbardziej spójny z tożsamością człowieka, na którą składa się sfera psychiczna i fizyczna człowieka oraz wnętrze człowieka, które go kształtuje³⁶, i takie twierdzenia przeważają w ukształtowanym w tym zakresie orzecznictwie.

Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 19.09.1968 r. stwierdził, że dobra osobiste stanowią wartości silnie związane z wewnętrzną stroną życia człowieka i w związku z tym są jednakowo niewymieralne³⁷.

Z kolei w wyroku z 10.06.1977 r. Sąd Najwyższy stwierdził, że dobra osobiste to ogół czynników mających na celu zapewnienie obywatelowi rozwoju jego osobowości, ochronę jego egzystencji i zapewnienie mu prawa do korzystania z tych dóbr³⁸.

Zaznaczenia wymaga okoliczność, iż aktualne orzecznictwo traktuje dobra osobiste jako wartości niematerialne, które łączą się ściśle z jednostką ludzką, powstające i wygasające z podmiotem, który podlega ochronie³⁹.

Do wartości mających podstawy zarówno w Konstytucji, jak i w całym systemie prawnym, zaliczane są m.in. te, które przez określone cechy uznane są za dobra osobiste, w tym zarówno wymienione w art. 23 k.c., jak i wykreowane przez orzecznictwo w systemie przekonań, które pozwalają na ich odróżnienie od ogółu przekonań jednostki.

VI. RODZAJE DÓBR OSOBISTYCH

Jak to zostało wcześniej zaznaczone, źródłami dóbr osobistych są Konstytucja RP, jak i ratyfikowane przez Polskę umowy międzynarodowe. Dla wyodrębnienia dóbr osobistych szczególne znaczenie ma art. 30 Konstytucji RP, który wskazuje, że fundamentalną wartością, która podlega ochronie, jest godność ludzka, która uznawana

34 J. Panowicz- Lipska, *Majątkowa ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1975, s. 23.

35 J. Smith, *Wybrane zagadnienia ochrony dóbr osobistych oraz odpowiedzialności deliktowej i kontraktowej* (w: *Zielona Księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, red. Z. Radwański, Warszawa 2006, s. 207–208.

36 M. Pazdan (w: *Kodeks cywilny. Komentarz do artykułów 1–449¹⁰*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2011, t. 1, s. 120.

37 Wyrok SN z 19.09.1968 r. (II CR 291/68), OSNCP 1969/11, poz. 200.

38 Wyrok SN z 10.06.1977 r. (II CR 187/77), Legalis; E. Dobrodziej, *Ochrona dóbr osobistych. Aspekty prawne i praktyczne*, Bydgoszcz 2003, s. 72.

39 Wyrok SN z 25.05.2011 r. (II CSK 537/10), Legalis; por. wyrok SN z 13.04.2011 r. (VI ACa 1310/10), Legalis; wyrok SN z 6.05.2010 r. (II CSK 640/09), Legalis.

jest za podstawę wyodrębnienia pozostających z nią w bezpośrednim związku pozostałych dóbr⁴⁰.

Zdaniem K. Michałowskiej, mówiąc o kryterium podziału dóbr osobistych, należy je wyróżnić, uwzględniając powiązania, jakie zachodzą pomiędzy dobrami osobistymi, zwłaszcza poziomami wartości. Pierwszy poziom stanowi wartość nadrzędną w postaci godności istoty ludzkiej. Z tą wartością wiąże się nierozzerwalnie wartość ochrony życia ludzkiego⁴¹.

Drugi poziom obejmuje wartości, za pomocą których dochodzi do ochrony i poszanowania godności ludzkiej, jak np. cześć, wolność, a także dochodzi do ochrony życia lub zdrowia. Kolejne poziomy obejmują z kolei dobra osobiste, które pozostają ze sobą w relacji wynikania. Zaliczyć tutaj można pojedyncze dobra osobiste, jak i pewne grupy dóbr, jak właśnie grupa rodzinnych dóbr osobistych⁴². Mówiąc o rodzinnych dobrach osobistych, mam tutaj na myśli między innymi więź emocjonalną, która łączy osoby bliskie, prawo do niezakłóconego życia rodzinnego, prawo do utrzymywania osobistych kontaktów z poszczególnymi członkami rodziny czy prawo do otrzymania opieki, wsparcia i troski od członka rodziny.

Zwrócić należy uwagę, że system prawny budowany jest na wartościach i wypełniające go prawa służą realizacji i ochronie wskazanych powyżej dóbr osobistych. Prawo ma pewną instrumentalną wartość, więc wypada zastanowić się nad tym, którym wartościom służy i które wartości chroni. Ta wartość zauważalna jest między innymi w tym, że upoważnia daną jednostkę do podejmowania określonych czynności, które wywołują określone skutki prawne. Na skutek dokonywania danych czynności aktualizacji ulegają pewne obowiązki prawne nie tylko jednostki, ale i innych podmiotów, które na dokonanie danej czynności powinny zareagować.

Upoważnienie w zakresie wykonywania określonych czynności przez jednostkę, czy też uprawnienie do żądania świadczeń ze strony innych podmiotów, a także istnienie prawnie chronionych wolności określane jest mianem prawa podmiotowego⁴³.

Prawo podmiotowe jest wyznaczone przez obowiązujące normy prawne, które respektują powszechnie akceptowane wartości⁴⁴.

Tak skonstruowane normy określają zdarzenia prawne, których zaistnienie powoduje powstanie prawa podmiotowego. Orzecznictwo, analizując ochronę praw

40 T. Sokołowski, *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, Warszawa 2012, t. 1, komentarz do art. 23.

41 K. Michałowska, *Niemajątkowe...*, s. 37.

42 J. Sieńczyło-Chlabicz, *Prawo do wizerunku a komercjalizacja dóbr osobistych*, „Państwo i Prawo” 2007/6, s. 19.

43 F. Zoll, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2013, s. 121 i 123. Autor ten określał prawo podmiotowe jako moc jednostki uznanej i zabezpieczoną przez prawo, ujmując ją w następujący sposób: „moc, która z nim powstaje, rozwija się i gaśnie, a która tkwi w jego ciele i życiu, jego czci i wolności”; S. Grzybowski, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1985, s. 110. Autor ten z kolei ujmował prawo podmiotowe jako przyznaną podmiotowi stosunku prawnego przez normę prawną sferę prawną możliwości postępowania, z którą sprzężony jest obowiązek nienaruszania tej sfery przez inne osoby.

44 S. Wronkowska, *Z teorii i filozofii prawa Zygmunta Ziemińskiego*, Warszawa 2007, s. 247–251.

podmiotowych w odniesieniu do ochrony dóbr osobistych, jednomyślnie wskazuje, że każde dobro osobiste skupia w sobie dwa elementy – chronioną wartość oraz prawo żądania od innych jej poszanowania⁴⁵.

VII. PROBLEMATYKA RELACJI „WARTOŚĆ” A „DOBRO OSOBISTE”

Jak zostało to już wcześniej wyjaśnione, dobra osobiste nie posiadają swojej definicji, zatem można przyjąć, że są to uznane przez system prawny wartości obiektywne (wysoko cenione stany rzeczy)⁴⁶.

Problematykę relacji, jaka zachodzi pomiędzy wartością a dobrem osobistym, która ma być analizowana w tej części artykułu, można oprzeć na modelu wartości przyjętym przez Maxa Schellera. W świetle tego modelu wartości istnieją obiektywnie i można z nimi zestawiać fakty empiryczne. Wartości są pewnymi ideami, z których można uzyskać określoną wiedzę, natomiast faktami empirycznymi są hierarchie wartości akceptowane przez pewne grupy w danym momencie czasowym. Tak rozumiane wartości odnoszone są do sfery emocjonalnej jednostki, w której można wskazać cztery warstwy: zmysłową, witalną, fizyczną i duchową⁴⁷.

Zakładając, że wartości mają charakter stały, należy wskazać, że to na ich tle dobra (w tym dobra osobiste) ujmowane są jako przedmiotowe podłoże wartości, gdyż ze swej istoty są zmienne. Założenie to uzasadnia otwartość katalogu dóbr osobistych, o których mówi art. 23 k.c., a utrwalona w tym zakresie linia orzecnicza znajduje swoje potwierdzenie⁴⁸.

W wyroku z dnia 9.07.2009 r. Sąd Najwyższy podkreślił, że przedstawione w art. 23 k.c. wyliczenie dóbr osobistych to jedynie katalog przykładowy. Praktyka życia codziennego wykształca coraz to nowe kategorie dóbr osobistych, co z kolei znajduje odzwierciedlenie w orzecznictwie⁴⁹.

W związku z tym, że tak pojmowane wartości wymagają większej od innych ochrony, za przyzwoleniem ustawodawcy została wyodrębniona kategoria „nowych dóbr osobistych”⁵⁰.

Niewątpliwie pomocne w tym zakresie są panujące w danym społeczeństwie zapatrywania prawne, moralne, obyczajowe, które dają wskazówki, czy w danym przypadku mamy do czynienia z dobrem osobistym⁵¹.

45 Wyrok SA w Gdańsku z 31.12.2009 r. (III APa 24/09), OSP 2011/3, s. 35.

46 Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, s. 135.

47 A. Węgrzecki, *Scheler. Myśli i ludzie*, Warszawa 1975, s. 55.

48 K. Michałowska, *Niemajtkowe...*, s. 38.

49 Wyrok SN z 9.07.2009 r. (II PK 311/08), MPP 2010/3, s. 143; wyrok SA w Szczecinie z 21.01.2010 r. (I ACa 676/09), OSASz 2011/4, s. 34–62; wyrok SA w Łodzi 15.07.2010 r. (I ACa 437/10), OSAŁ 2010/3, s. 23.

50 J. Tischner, *Etyka wartości i nadziei (w:) Wobec wartości*, Poznań 1984, s. 68.

51 A. Szpunar, *Ochrona...*, s. 106.

Niekwestionowana rola społeczna w procesie kształtowania się nowych dóbr osobistych znajduje swój wyraz w orzecznictwie, które wielokrotnie odwołuje się do społecznej oceny⁵².

Wraz z rozwojem i zmieniającymi się warunkami życia zachodzi konieczność ochrony coraz to nowych sytuacji życiowych, które wykształcają coraz to nowe wartości kwalifikowane w kategorii dóbr osobistych⁵³.

Dokonując analizy orzecznictwa, wskazać należy, iż często w orzeczeniach przytoczona jest wartość ogólna, z której następnie wyodrębnione jest dobro o charakterze ogólnym⁵⁴.

W orzeczeniach często także znajdujemy ogólne sformułowania określające dobro osobiste jako np. „sferę uczuciową” czy „wartości związane z wewnętrzną stroną życia”⁵⁵.

Zdaniem B. Kordasiewicza „w dziedzinie ochrony dóbr osobistych, ustawodawca pozostawił sędziemu olbrzymi margines swobody zarówno przy wyznaczaniu samego zakresu chronionego dobra, jak i odniesieniu do kwestii bezprawności”⁵⁶.

Jestem zdania, że zakres kształtowania katalogu dóbr osobistych przez sądy powszechne i przez Sąd Najwyższy wynika przede wszystkim z Konstytucji RP, ratyfikowanych przez Polskę umów międzynarodowych, jak i z samej konstrukcji art. 23 k.c. Sądy powszechne, jak i Sąd Najwyższy posiadają bowiem kompetencje do sprawowania wymiaru sprawiedliwości, czyli do rozstrzygania sporów prawnych, a także do stosowania prawa i dokonywania jego wykładni. Tak ujęta działalność sądownicza daje innowacyjną możliwość podejmowania przez Sąd Najwyższy uchwał, które mają na celu wyjaśnienie wątpliwości prawnych, które nabierają rangi zasad prawnych. Taka działalność w powiązaniu z katalogiem otwartym określonym w art. 23 k.c. stwarza podstawy do kreatywnego wyodrębniania wartości niematerialnych, których waga i powszechna akceptacja społeczna wymagają objęcia szerszą

52 Wyrok SA w Warszawie z 14.04.2011 r. (VI ACa 1310/10), Legalis, w którym sąd podkreślił, że „dobra osobiste to przynależne człowiekowi jego osobiste wartości niemajątkowe (...) uznane powszechnie w społeczeństwie”, por. wyrok SA w Krakowie z 28.10.2010 r. (I ACa 908/10), niepubl., w którym sąd podkreślił znaczenie „społecznego kontekstu” i „odbioru przypisywanych zachowań w danym środowisku”; zob. również wyrok SN z 29.09.2010 r. (CSK 19/10), OSNC-ZD 2011/2, s. 37.

53 Orzecznictwo wskazuje, że wraz ze zmianami stosunków społecznych mogą pojawiać się i znikać pewne dobra; wyrok SN z 6.05.2010 r. (II CSK 640/09), Legalis; J.M. Smith, *Wybrane zagadnienia ochrony dóbr osobistych oraz odpowiedzialności deliktowej i kontraktowej* (w:) *Zielona Księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, red. Z. Radwański, Warszawa 2006, s. 41.

54 Wyrok SN z 24.09.2010 r. (IV CSK 87/10), Legalis, dotyczący tajemnicy korespondencji jako dobra osobistego o węższym zakresie, mieszczącego się w szeroko rozumianej wolności w postaci prawa komunikowania się. Mimo że tajemnica korespondencji mieści się w szeroko rozumianym prawie komunikowania się, jest jednak odrębnym dobrem osobistym o znacznie węższym zakresie, chroniącym prawo zachowania w tajemnicy przed osobami trzecimi treści korespondencji.

55 Wyrok SN z 12.07.1968 r. (I CR 252/68), OSNCP 1970/1, poz. 18; wyrok SN z 12.09.1968 r. (I CR 291/68), OSNCP 1969/11, poz. 200.

56 B. Kordasiewicz, *Jednostka wobec środków masowego przekazu*, Wrocław 1991, s. 160 i nast.

ochroną niż pozostałych, natomiast działalność ta w mojej ocenie nie może być nieograniczona⁵⁷.

VIII. WIĘZI RODZINNE JAKO ŹRÓDŁO ŻYCIA RODZINNEGO NA TLE OCHRONY DÓBR OSOBISTYCH

Więzi rodzinne stanowią dla ludzi szczególną więź, która odgrywa istotną rolę w życiu każdego człowieka, zapewniając stabilizację, poczucie bezpieczeństwa, wzajemne wsparcie, zarówno w obszarze majątkowym, jak i niemajątkowym.

Pojęcie więzi rodzinnej nabiera szczególnego znaczenia zwłaszcza w naukach społecznych, gdzie stanowią rodzaj więzi społecznej. Więzi rodzinne obejmują prawdziwe relacje zachodzące między członkami rodziny, oparte na więzi strukturalno-przedmiotowej, emocjonalnej i kulturowej⁵⁸.

Co istotne, każda z powyższych więzi wyznaczona jest przez pewien zakres obowiązków, przy czym więź materialna jest zinstytucjonalizowana w postaci konkretnych konstrukcji prawa rodzinnego i prawa cywilnego (majątkowych ustrojów małżeńskich, zarządu majątkiem dziecka, zaspokajania potrzeb rodziny, obowiązku alimentacyjnego, prowadzenia wspólnego gospodarstwa domowego) oraz przepisów prawa spadkowego, natomiast więzi emocjonalne, pozostając sferą niemajątkową, są zindywidualizowane i tylko w niewielkim zakresie prawnie uregulowane.

Uważam, że podstawą więzi rodzinnej jest swobodna i świadoma wola małżonków, z której wynika także więź duchowa oparta na wzajemnym szacunku i więzi uczuciowej.

W doktrynie uznanie więzi rodzinnej za dobro osobiste jest cały czas kontrowersyjne. Stanowisko sądów powszechnych oraz Sądu Najwyższego, uznające więź rodzinną za dobro osobiste, jest z jednej strony przyjmowane z aprobatą⁵⁹. Podnosi się jednak również, że więź rodzinna, ze względu na swój interpersonalny charakter, nie może być uznana za dobro osobiste⁶⁰. Ponadto podkreśla się rozmycie znaczeniowe

57 Postanowienie SN z 30.07.1965 r. (II CR 53/65), niepubl.; wyrok SN z 12.07.1968 r. (I CR 252/68), OSN 1970/1, poz. 18, z aprobatą gloszą A. Kędzierskiej-Cieślak, „Państwo i Prawo” 1970/8–9, s. 417; również projekt księgi pierwszej Kodeksu cywilnego w art. 21 wskazuje integralność. W uzasadnieniu podkreślono, że potrzeba uzupełnienia katalogu dóbr osobistych o integralność jest dyktowana aktualnymi problemami interwencji medycznych; A. Kaźmierczyk, K. Michałowska, *Nietykalność i integralność w projekcie księgi pierwszej projektu kodeksu cywilnego – analiza porównawcza*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2015/12, s. 81.

58 T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2005, s. 6.

59 M. Pazdan, *Komentarz do art. 23 kc. (w:) Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2018, Legalis, kom. do art. 61. Autor ten zaznacza, że ponieważ nie jest kwestionowane istnienie dobra osobistego, jakim jest kult pamięci osoby zmarłej, to tym bardziej dobrem osobistym jest więź emocjonalna między członkami rodziny; także B. Lackoroński, *Więzi rodzinne jako dobro osobiste – uwagi na tle wyroku Sądu Najwyższego z 9 sierpnia 2016 roku II CSK 719/15*, „Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Materiały Naukowe”, 2017 r., t. 5.

60 J. Pyziak-Szafnicka (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Gutowski, Warszawa 2016.

instytucji dóbr osobistych ze względu na ich coraz szerszą interpretację⁶¹ oraz zwraca się uwagę na trudności w pogodzeniu kompensacji krzywdy, w przypadku zerwania więzi rodzinnej, z obowiązującym obecnie modelem prawa rozwodowego⁶².

Wyjaśnienia wymaga okoliczność, że w ostatnich latach dominująca linia orzecznicza uznała więzi rodzinne za dobra osobiste, przy czym zauważalny jest wyjątkowy sposób jej ujmowania. Orzeczenia albo posługują się ogólnymi stwierdzeniami określającymi więzi rodzinne⁶³, albo określają je jako więzi emocjonalne łączące osoby bliskie⁶⁴, bądź jako silne więzi uczuciowe istniejące między małżonkami⁶⁵, czy też jako bliskie więzi z dzieckiem.

Jak zauważono, samo pojęcie więzi rodzinnej odwołuje się do szczególnie bliskich relacji międzyludzkich. Na podstawie tak ujmowanej więzi rodzinnej tworzone są prawa podmiotowe, jak np. prawo do życia w rodzinie⁶⁶ (do życia rodzinnego⁶⁷ czy do życia w pełnej rodzinie), prawo do życia w związku małżeńskim⁶⁸ czy prawo do posiadania rodziców, czy rodzicielstwo.

Jednym z pierwszych orzeczeń uznających więź rodzinną za dobro osobiste był wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 23.09.2005 r. W orzeczeniu tym Sąd Apelacyjny wskazał, że szczególna więź rodziców z dzieckiem przysługuje zarówno dziecku, jak i rodzicom w prawidłowo funkcjonującej rodzinie i taka więź zasługuje na miano dobra osobistego, podlegającego ochronie zgodnie z art. 24 § 1 k.c.⁶⁹

Z kolei w wyroku z 4.02.2014 r. Sąd Apelacyjny w Lublinie stwierdził, że ze względu na okoliczności konkretnej sprawy ocena rodzaju więzi rodzinnej łączącej członków rodziny nigdy nie będzie jednakowa⁷⁰.

Jednocześnie Sąd Najwyższy w wyroku z 14.01.2010 r. wskazał, że życie rodzinne stanowi dobro samodzielne, które z kolei Sąd Apelacyjny w Krakowie w wyroku z 28.03.2014 r. zaliczył do dóbr osobistych⁷¹.

61 M. Kaliński, *Ograniczenie indemnizacji do podmiotów bezpośrednio poszkodowanych – w związku z nowelizacją art. 446 Kodeksu cywilnego*, „Przegląd Sądowy” 2004/3. Autor ten zwraca uwagę na deprecjację instytucji dóbr osobistych w związku z mnożeniem ich ponad miarę.

62 M. Kaliński, *Ograniczenie indemnizacji...*, s. 20. Według tego autora może budzić wątpliwości zasadność kierowania roszczeń przez zdradzonego małżonka w związku z rozpadem małżeństwa w wyniku zdrady.

63 Uchwała SN z 22.11.2010 r. (III CZP 76/10), Biul. SN 2010/10, s. 11, z głosem B. Lanckorońskiego, M. Łolika, M. Wałachowskiej, OSP 2011/9, poz. 96; wyrok SN z 15.03.2012 r. (I CSK 314/11), Legalis nr 490934.

64 Wyrok SN z 10.11.2010 r. (II CSK 248/10), OSNC-ZD 2011/B, poz. 44; wyrok SN z 18.05.2017 r. (I PK 162/16), LEX nr 2334900; wyrok SN z 20.08.2015 r. (II CSK 595/14), LEX nr 1809874.

65 Wyrok SN z 25.05.2011 r. (II CSK 537/10), Legalis; wyrok SN z 11.05.2011 r. (I CSK 621/10), LEX nr 848128.

66 Wyrok SN z 15.03.2012 r. (I CSK 314/11), Legalis.

67 Wyrok SN z 14.01.2010 r. (IV CSK 307/09), OSNC-ZD 2010/3, poz. 91, z głosem M. Wałachowskiej, OSP 2011/2, poz. 15.

68 Wyrok SA w Gdańsku z 14.12.2007 r. (I ACa 1137/07), POSAG 2008/1, s. 50–55.

69 Wyrok SA w Gdańsku z 23.09.2005 r. (I ACa 554/05), „Palestra” 2006/9–10, s. 308.

70 Wyrok SA w Lublinie z 4.02.2015 r. (I ACa 698/13), Legalis.

71 Wyrok SA w Krakowie z 28.03.2014 r. (I ACa 121/14), Legalis.

W większości orzeczeń Sąd Najwyższy nie charakteryzuje pojęcia więzi rodzinnej. Wyjątek stanowi wyrok Sądu Najwyższego z 9.08.2016 r. (II CSK 719/15)⁷², w którym wskazano, że by więź rodzinna została uznana za dobro osobiste, „więzi te muszą przybierać postać rzeczywistych, silnych, trwałych więzi emocjonalnych, których istnienie przejawia się na zewnątrz w taki sposób, że możliwa jest obiektywna weryfikacja ich istnienia i nie mogą być utożsamiane jedynie z uczuciem przywiązania do innej osoby”.

Należy stwierdzić, że orzecznictwo Sądu Najwyższego uznające więź rodzinną za dobro osobiste jest silnie uzasadnione aksjologicznie, gdyż więzi rodzinne zajmują wysokie miejsce w hierarchii powszechnie uznawanych wartości, albowiem rodzina czy relacje z bliskimi osobami, w szczególności pomiędzy dziećmi i rodzicami, są istotne dla każdego człowieka i bardzo cenione w większości społeczeństw.

Uważam, że więź rodzinna jest dobrem osobistym, mimo że nie jest wprost określona w katalogu dóbr osobistych, podobnie jak życie ludzkie, które również nie zostało przez ustawodawcę ujęte w katalogu dóbr osobistych.

Wyjaśnienie istoty dóbr osobistych następuje na podstawie kategorii obiektywnych przy uwzględnieniu, że przedmiotem ochrony są poszczególne, konkretne dobra osobiste, które niejednokrotnie się przenikają i nie mają ostrych granic.

Jestem zdania, że skoro katalog dóbr osobistych stworzony przez ustawodawcę jest katalogiem otwartym, to katalog ten ewoluuje i zmienia się w miarę rozwoju stosunków społecznych i w reakcji na zmieniające się postrzeganie różnych wartości, co prowadzi do odkrywania i nazywania kolejnych takich dóbr.

Oczywiście nie wszystkie wartości, których naruszenie wywołuje krzywdę i emocjonalne cierpienie, są dobrami osobistymi. Nie oznacza to jednak, że prawo nie może przyznawać tym wartościom ochrony. Konieczna jest jednak do tego wyraźna podstawa ustawowa.

Przenosząc powyższe rozważania na grunt ochrony więzi rodzinnej np. podczas rozwodu, należy wskazać, iż rozwód powoduje zerwanie więzi rodzinnej i stanowi krzywdę dla rozwodzących się małżonków, jak i dzieci. Rozbicie małżeństwa dotyka wszystkich sfer życia zarówno małżonków, jak i dzieci. Rozwód powoduje rozbicie rodziny, utratę stabilizacji i poczucia bezpieczeństwa, utratę zaufania, a bardzo często utratę poczucia akceptacji⁷³.

Według Sądu Apelacyjnego w Warszawie więź rodzinna odgrywa doniosłą rolę, zapewniając członkom rodziny poczucie stabilności, wzajemne wsparcie obejmujące sferę materialną i niematerialną, oraz gwarantuje wzajemną pomoc w wychowywaniu dzieci i zapewnieniu im prawa do kształcenia. Zdaniem sądu prawo do życia

72 Wyrok SN z 09.08.2016 r., (II CSK 719/15); także wyrok SA w Szczecinie z 26.07.2021 r. (I ACa 198/21).

73 Wyrok SA w Białymstoku z 2.10.2015 r. (I ACa 408/15), Legalis.

rodzinnego i utrzymywanie tego rodzaju więzi stanowi dobro osobiste członków rodziny i podlega ochronie⁷⁴.

Zagadnieniem, które w sposób szczególny się łączy z więzią rodzinną, jest problematyka związana z ochroną więzi rodzinnych jako dobra osobistego.

Więź rodzinna jako jedna z najwyższej cenionych wartości w społeczeństwie ma przyznaną ochronę konstytucyjną. Konsekwencją uznania więzi rodzinnej za dobro osobiste jest udzielenie jej ochrony właśnie w oparciu o art. 23 k.c.

O ochronie więzi rodzinnej na skutek jej zerwania i wynikających z tego tytułu konsekwencjach w zakresie przyznania stosownych zadośćuczynień mówi się w kontekście spraw, które związane są z wypadkami komunikacyjnymi oraz w przypadku tzw. szkód prenatalnych, związanych z nieprawidłowo przeprowadzonym porodem⁷⁵. Jako przyczyny zerwania więzi rodzinnej wskazuje się przede wszystkim śmierć lub ciężki uszczerbek na zdrowiu, najczęściej przejawiający się stanem wegetatywnym poszkodowanej osoby.

Podkreślenia wymaga okoliczność, że w takich sytuacjach problem dobra osobistego jako więzi rodzinnej występuje w sprawach o szczególnym ciężarze gatunkowym.

Według wyroku Sądu Najwyższego z 12.01.2021 r. zerwanie więzi rodzinnej należy uznać jako źródło własnej krzywdy osób najbliższych, które są bezpośrednio poszkodowane zdarzeniem sprawczym dotyczącym osobę bliską, nie zaś pośrednio, gdyż jednocześnie naruszone zostają ich indywidualne dobra⁷⁶.

W rozpatrywanej sprawie uznano, że osoby najbliższe, związane ze sobą więzią rodzinną, uzyskują w ten sposób dobro osobiste, które wprawdzie wiąże się ze stosunkiem z inną osobą czy osobami w ramach grupy rodzinnej, ale dla każdej z tych osób ta więź jest dobrem własnym, ukształtowanym indywidualnymi cechami podmiotu, któremu przysługuje, jego wrażliwością, potrzebami psychicznymi i tradycją społeczną.

W uchwale z 23.03.2018 r. Sąd Najwyższy, mając na względzie, że dobra osobiste wynikają z wartości ściśle związanych z człowiekiem i jego indywidualnością, uznał, iż nierozzerwalnie połączone z naturą człowieka i wspólne wszystkim ludziom jest pozostawanie w więzi z osobami najbliższymi⁷⁷.

Przyrodzoną cechą człowieka jest potrzeba pozostawania w więzi z drugim człowiekiem, przejawiającej się w poczuciu bliskości i przywiązania do osoby najbliższej. Uznanie więzi bliskości za dobro osobiste pozostaje też w zgodzie z pojmowaniem dóbr osobistych jako indywidualnych wartości świata uczuć. Odwoływanie się przy analizie konkretnego dobra osobistego wprost do pojęcia uczuć człowieka

74 Wyrok SA w Warszawie z 24.11.2015 r. (I ACa 385/15), Legalis; wyrok SA w Łodzi z 13.01.2016 r. (I ACa 956/15), Legalis, w którym wskazano, że prawo do życia w rodzinie i utrzymywania tego rodzaju więzi stanowi dobro osobiste członków rodziny; podobnie wyrok SA w Białymstoku z 3.07.2015 r. (I ACa 250/15), Legalis; wyrok SA w Katowicach z 26.06.2015 r. (V ACa 379/15), Legalis.

75 Wyrok SN z 20.08.2015 r. (II CSK 595/14), LEX nr 1809874; wyrok SN z 9.08.2016 r. (II CSK 719/15), LEX nr 2108500.

76 Wyrok SN – Izba Cywilna z 12.01.2021 r. (III CSKP 11/21).

77 Uchwała (7) SN Izba Cywilna z 27.03.2018 r. (III CZP 60/17).

nie jest niczym nowym, wystarczy przypomnieć, że za dobro osobiste w rozumieniu art. 23 k.c. uznaje się poczucie przynależności do danej płci⁷⁸, że poczucie własnej wartości jest podstawą godności człowieka (wewnętrznego aspektu czci), a kult pamięci osoby zmarłej obejmuje ochronę jej czci w zakresie, w jakim naruszenie godzi w uczucia osób najbliższych⁷⁹.

Reasumując, należy uszanować dotychczasowy dorobek orzecznictwa Sądu Najwyższego i potwierdzić, że szczególna więź emocjonalna pomiędzy osobami najbliższymi, wynikająca z przynależnego każdej z nich indywidualnie poczucia bliskości i przywiązania, nierozzerwalnie związana z naturą człowieka i kształtująca jego tożsamość, stanowi wartość podlegającą ochronie prawnej na podstawie przepisów o dobrach osobistych.

W tym miejscu wskazania wymaga okoliczność, iż ukształtowaną przez lata linię orzeczniczą opisaną powyżej należy przeanalizować pod kątem uchwały SN z 22.10.2019 r., która została powzięta w powiększonym składzie 7 sędziów⁸⁰, a która to uchwała zmieniła przynajmniej na pewien czas postrzeganie więzi rodzinnej jako dobra osobistego oraz która zmieniała zasady przyznawania zadośćuczynienia pieniężnego za zerwanie więzi rodzinnej (w kontekście wypadków komunikacyjnych i błędów medycznych).

Sąd Najwyższy zważył, że dotychczasowe dominujące stanowisko w kontekście uznawania więzi rodzinnej za dobro osobiste wskazywało na uznawanie wspomnianej więzi za dobro osobiste podlegające ochronie. Wskazał natomiast przy tym na wątpliwości w doktrynie i orzecznictwie – wynikające z interpersonalnego charakteru relacji, niedookreśloności przedmiotu ochrony i niemożliwości wyodrębnienia obiektywnej ochrony emocji. W uzasadnieniu prawnym Sąd Najwyższy wskazał, że przyjęcie, iż obowiązki niemajątkowe prawa rodzinnego można objąć ochroną majątkową na podstawie art. 23 w zw. z art. 448 k.c., byłoby rewolucją w prawie. Powzięto przy tym jednocześnie wątpliwości, czy rozszerzanie podmiotów legitymowanych do dochodzenia zadośćuczynienia nie stoi w sprzeczności z zasadą państwa prawnego wynikającą z art. 2 Konstytucji RP, zgodnie z którą prawo ustanawia jedynie ustawodawca, a pozostałe podmioty są do tej czynności uprawnione jedynie w ograniczonym zakresie. Przyjęto więc, że zgodnie z zasadą wyrażaną w ustawodawstwie państw europejskich naprawienie szkody niemajątkowej powstałej wskutek deliktu jest możliwe, jeśli zostaną spełnione ściśle określone przesłanki (jako przykład takiej regulacji wskazany został art. 446 § 4 k.c.).

Zdaniem SN kwalifikacja więzi rodzinnej jako dobra osobistego prowadziłaby w konsekwencji do podważenia nie tylko sensu wprowadzenia art. 446 § 4 k.c.

78 Wyrok SN z 22.03.1991 r. (III CRN 28/91), „Przegląd Sądowy” 1991/5–6, s. 118.

79 Wyrok SN z 12.07.1968 r. (I CR 252/68), OSNCP 1970/1, poz. 18 i wyrok SN z 24.02.2004 r. (III CK 329/02), OSNC 2005/3, poz. 48.

80 Uchwała SN z 21.10.2019 r. (I NSNZP 2/19).

i przyjętej w doktrynie i orzecznictwie konstrukcji dobra osobistego, ale także zasady wynikającej z prawa deliktów stanowiącej, że kompensacja uszczerbków przez osoby pośrednio poszkodowane jest dopuszczalna na zasadzie wyjątku w przypadkach określonych w ustawie.

Po uchwale SN pojawiły się głosy aprobowujące przyjęte tam stanowisko – wskazane zostało, że należy zgodzić się z tezą, iż na podstawie art. 448 k.c. roszczenie o zadośćuczynienie nie przysługuje osobie bliskiej poszkodowanego. Podkreślono natomiast, że zagadnienie jest o tyle skomplikowane, że dotyka ono kwestii wielokrotnie poruszanej w orzecznictwie, jak się zdawało – utrwalonego poglądu głoszącego, iż więzi rodzinne stanowią dobro osobiste. Słusznie więc wskazuje się, że uchwała ma charakter przełomowy dla polskiego orzecznictwa i nie tylko. Pomimo tego podtrzymywany jest pogląd, iż uznawanie więzi rodzinnej za dobro osobiste implikuje powstawanie kolejnych wątpliwości⁸¹.

Zaznaczyć przy tym należy, że uchwała SN spotkała się z krytyką dotychczasowych zwolenników uznawania więzi rodzinnej za dobro osobiste. Nie zgodzono się również z tezą prezentowaną przez Sąd Najwyższy, że więź rodzinna stała w opozycji do natury dóbr osobistych i środków ich ochrony. Argumentowano, że dobra osobiste są konstruktem ogólnym, niedającym wskazać konkretnego zbioru przesłanek potrzebnych do stwierdzenia istnienia i naruszenia konkretnego dobra osobistego, bez objęcia uwagą realiów danej sprawy. Uważam, że słuszne wydają się być wątpliwości i argumenty poddające pogłębionej krytyce uchwałę wydaną przez Sąd Najwyższy, wysuwane przez przedstawicieli doktryny. Wyrażone w uchwale stanowisko o braku możliwości uznania więzi za dobro osobiste pozostaje w sprzeczności z utrwalonym, i wyrażanym wcześniej poglądem, stanowiącym, że: „skoro ochronie mógł podlegać wizerunek człowieka, jego głos, stan cywilny, prywatność, poczucie przynależności do określonej płci, kult pamięci osoby zmarłej, tradycja rodzinna, nietykalność mieszkania, tajemnica korespondencji, to więź rodzinna kształtująca się między rodzicami a dzieckiem miałyby być z tej ochrony wyłączona”⁸².

Uważam, że wbrew stanowisku Sądu Najwyższego ochrona więzi rodzinnej jako dobra osobistego jest do pogodzenia z konstytucyjnie chronioną wolnością osobistą i prawem do prywatności, obejmującym prawo decydowania o swoim życiu osobistym i rodzinnym, albowiem konsekwencje nagannego zachowania uderzają bezpośrednio w innych najbliższych, których dobra osobiste na skutek negatywnego zachowania zostają naruszone. Rodziną nazywamy podstawową, pierwotną, małą grupę społeczną

81 J. Widło, *Glosa do uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 22 października 2019 r. (I NSNZP 2/19)*, „Przegląd Sejmowy” 2020/3(158), <https://doi.org/10.31268/PS.2020.44> (dostęp: 19.02.2022 r.), s. 4–12; P. Bielska-Siudzińska, *Zadośćuczynienie dla osoby bliskiej za zerwanie więzi rodzinnych na skutek poważnego uszkodzenia ciała lub ciężkiego rozstroju zdrowia poszkodowanego*, „Palestra” 2021/5, s. 75; <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/5-2021/artukul/zadoszczynienie-dla-osoby-bliskiej-za-zerwanie-wiezi-rodzinnych-na-skutek-powaznego-uszkodzenia-ciala-lub-ciezkiego-rozstroju-zdrowia-poszkodowanego>; (dostęp: 26.02.2022 r.).

82 Uchwała SN z 9.08.2016 r. (II CSK 719/15).

składającą się z rodziców, ich dzieci (także adoptowanych) i krewnych. Rodziców łączy więź małżeńska, rodziców z dziećmi łączy więź rodzicielska. Do głównych funkcji rodziny zaliczamy: funkcję prokreacyjną, przygotowanie dzieci do wejścia w życie społeczne, wychowywanie dzieci oraz sprawowanie nad nimi opieki, a także zapewnienie im odpowiedniego startu życiowego; prowadzenie gospodarstwa domowego, zaspokajającego potrzeby członków rodziny; sprawowanie pieczy nad życiem członków rodziny, ich zachowaniem, kulturą, zdrowiem, trudnościami żywymi. W mojej ocenie złamanie normy obyczajowej, np. poprzez dopuszczenie się zdrady małżeńskiej, może wywoływać prawne konsekwencje, np. w postaci orzeczenia separacji bądź orzeczenia rozwodu np. z winy jednego małżonka.

Więź rodzinna to w mojej ocenie szczególnie więź emocjonalna pomiędzy osobami najbliższymi, wynikająca z przynależnego każdej z nich indywidualnie poczucia bliskości i przywiązania, nierozzerwalnie związana z naturą człowieka i kształtująca jego tożsamość, stanowi wartość podlegającą ochronie prawnej na podstawie przepisów o dobrach osobistych.

Więź rodzinna, łącząca najbliższych członków rodziny (prawo do niezakłóconego życia rodzinnego), stanowiąca fundament prawidłowego funkcjonowania rodziny chronionej na poziomie konstytucyjnym (art. 18 i 71 Konstytucji), stanowi dobro osobiste.

Oznacza to, że więź rodzinna rozumiana czy to jako prawo do niezakłóconego życia rodzinnego, czy też indywidualnego poczucia bliskości i przywiązania, funkcjonuje w obrocie prawnym, może więc stanowić argument do powoływania się na nią również w innych toczących się postępowaniach.

Na koniec niniejszego wywodu warto przytoczyć jakże istotny i cenny pogląd S. Grzybowskiego, który w największym stopniu ukształtował w polskiej doktrynie i judykaturze sposób widzenia dóbr osobistych, uznając, że wspólną, charakterystyczną cechą wszelkich dóbr osobistych są niemajątkowe, indywidualne wartości świata uczuć, stanu życia psychicznego człowieka. Według tego autora ochrona dóbr osobistych jest ochroną przed naruszeniem tych właśnie wartości. Przedmiotem ochrony jest uczucie ludzkie, niezamącony stan życia psychicznego⁸³.

Według S. Grzybowskiego w wielu sytuacjach nie należy wyciągać pochopnych wniosków, że skoro ktoś doznał cierpienia psychicznego z powodu nieprawidłowego zachowania innej osoby, to znaczy, że naruszono jego dobro osobiste. Trzeba tylko wymyślić dla niego odpowiednią nazwę. Autor podkreśla, że zakłócenie uczuć musi być wywołane naruszeniem „niemajątkowych, indywidualnych wartości”, czyli dóbr osobistych. Zdaniem tego autora „naruszenie stanu psychicznego następuje przez naruszenie pewnych obiektywnych, konkretnych dóbr, poszczególnych dóbr osobistych”.

83 S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych wg przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957.

Tak więc powszechnie przytaczane definicje są niepełne, ponieważ koncentrują się na efekcie naruszenia dobra osobistego, a nie na nim samym⁸⁴. Podsumowując powyższe rozważania, stwierdzić należy, iż sprawa więzi rodzinnej postrzeganej jako dobro osobiste pozostaje nadal otwarta. Dyskusja w tej sprawie ciągle trwa, a nowych argumentów i materiałów do analizy dostarczają coraz to nowe wyroki, które odnoszą się do tego tematu. Skoro zatem pojęcie „więzi rodzinnej” w dalszym ciągu nie zostało doprecyzowane przez ustawodawcę, to zadanie to przejmie w przyszłości doktryna i orzecznictwo.

dr Małgorzata Rol

Doktor nauk prawnych, autorka artykułu pt. „Reklama Produktów Leczniczych na tle ustawy Prawo Farmaceutyczne” został opublikowany w kwartalniku „Prawo i Medycyna” 2006/2. Jednocześnie w ramach otwartego przewodu doktorskiego na Wydziale Prawa Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego opublikowała artykuły naukowe: „Mediacje w procesie rozwodowym: w oczekiwaniu na promocyjną mapę drogową”, który został opublikowany w kwartalniku „ADR Arbitraż i Mediacja” 2019/1, a „Mediacja jako alternatywny sposób rozwiązywania sporów na tle stosowania prawa – wybrane zagadnienia”, opublikowany w kwartalniku „ADR Arbitraż i Mediacja” 2019/2.

Doctor of laws, author of article entitled Reklama Produktów Leczniczych na tle ustawy Prawo Farmaceutyczne [Advertising of Medicinal Products against the background of the Pharmaceutical Law Act], which was published in "Prawo i Medycyna" quarterly No. 2006/2. As part of her proposed doctoral thesis at the Faculty of Law, Administration and Economics at the University of Wrocław, she published the following academic articles: Mediacje w procesie rozwodowym: w oczekiwaniu na promocyjną mapę drogową [Mediation in divorce proceedings: Awaiting a promotional roadmap], which was published in "ADR Arbitraż i Mediacja" quarterly No. 2019/1, and Mediacja jako alternatywny sposób rozwiązywania sporów na tle stosowania prawa – wybrane zagadnienia [Mediation as an alternative way of resolving disputes against the background of the application of law - selected issues], published in "ADR Arbitraż i Mediacja" quarterly No. 2019/2.

84 T. Grzeszczak, *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane*, „Przegląd Sądowy” 2018/4.

ABSTRACT

Keywords: *personal interests, values, family bond, catalogue of personal interests, protection*

Family bond as a personal interest and its protection

The subject of this article concerns the issue of personal interests. The protection of personal interests is an extremely interesting issue, not only from a theoretical point of view. The issue of personal interests in this article comes down to what personal interests are, to analysing whether family bonds belong to the catalogue of personal interests and determining to what extent they enjoy protection. The answers to such questions are not unequivocal, because the issue of what personal interests are and what kind of protection they enjoy is unique in nature and this issue combines many other legal dilemmas, for which there is no uniform case law in legal scholarship.

When one starts analysing the above-mentioned issue, it should be noted that applying the mechanisms of protection of personal interests requires appropriate moderation and restraint, while maintaining great caution in the face of the observed trend of artificially expanding the catalogue of personal interests.

Bibliografia

1. **Bielska-Siudzińska Paulina**, *Zadośćuczynienie dla osoby bliskiej za zerwanie więzi rodzinnych na skutek poważnego uszkodzenia ciała lub ciężkiego rozstroju zdrowia poszkodowanego*, „Palestra” 2021/5, <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/5-2021/artukul/zadosuczynienie-dla-osoby-bliskiej-za-zerwanie-wiezi-rodzinnych-na-skutek-powaznego-uszkodzenia-ciala-lub-ciezkiego-rozstroju-zdrowia-poszkodowanego> (dostęp: 26.02.2022 r.)
2. **Bobko Aleksander**, *Poszukiwanie prawdy o człowieku*, Kraków 2001, nr 3, s. 61; uzasadnienie, druk sejmowy VIII kadencji nr 3137
3. **Chojnacka Irena**, *Proces prawotwórczy w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. Wypowiedzi Trybunału Konstytucyjnego dotyczące zagadnień związanych z procesem legislacji*, Warszawa 2012
4. **Cisek Andrzej**, *Dobra osobiste i ich niemajątkowa ochrona w kodeksie cywilnym*, Wrocław 1989
5. **Garlicki Leon**, *Polskie prawo konstytucyjne – zarys wykładu*, Warszawa 2002
6. **Grzegorzczak Krzysztof**, *Pojęcie wartości w antropologii*, „Studia Socjologiczne” 1971/2, s. 21
7. **Grzeszczak Teresa**, *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane*, „Przegląd Sądowy” 2018/4

8. **Grzybowski Stefan**, *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957
9. **Ignatowicz Jerzy**, *Ochrona dóbr osobistych w prawie cywilnym. Referat wygłoszony w 1969 na posiedzeniu plenarnym Komisji Prawa Cywilnego ZPP w Warszawie* (w:) *Majątkowa ochrona dóbr osobistych*, red. J. Panowicz-Lipska, Warszawa 1975
10. **Kaliński Maciej**, *Ograniczenie indemnizacji do podmiotów bezpośrednio poszkodowanych – w związku z nowelizacją art. 446 Kodeksu cywilnego*, „Przegląd Sądowy” 2004/3
11. **Kloska Gerhard**, *Pojęcia, teorie i badania wartości w naukach społecznych* (w:) *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, Lublin–Kielce 2003, t. 1
12. **Krąpiec Mieczysław**, *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 2009
13. **Lackoroński Bogusław**, *Więzi rodzinne jako dobro osobiste – uwagi na tle wyroku Sądu Najwyższego z 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15*, „Studia i Analizy Sądu Najwyższego. Materiały Naukowe”, 2017 r., t. 5
14. **Matusewicz Czesław**, *Psychologia wartości*, Warszawa 1975 Misztal M., *Problematyka wartości w świecie socjologii*, Warszawa 1975
15. **Michałowska Kinga**, *Niemajątkowe wartości życia rodzinnego w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2017
16. **Nowacki Józef, Tobor Zygmunt**, *Wstęp do prawoznawstwa*, Kraków 2000
17. **Ossowski Stanisław**, *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa 2000
18. **Panowicz-Lipska Janina**, *Majątkowa ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1975
19. **Pazdan Maksymilian** (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2018
20. **Radwański Zbigniew**, *Prawo cywilne*, Warszawa 2005
21. **Safjan Marek**, *Refleksje wokół konstytucyjnych uwarunkowań rozwoju ochrony dóbr osobistych*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2002/1
22. **Sieńczyło-Chlabicz Joanna**, *Prawo do wizerunku a komercjalizacja dóbr osobistych*, „Państwo i Prawo” 2007/6,
23. **Siut Paweł**, *Problem twórczej wykładni przepisów o ochronie dóbr osobistych*, „Państwo i Prawo” 1997/9
24. *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1981
25. **Smith J.M.**, *Wybrane zagadnienia ochrony dóbr osobistych oraz odpowiedzialności deliktowej i kontraktowej* (w:) *Zielona Księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, red. Z. Radwański, Warszawa 2006
26. **Smyczyński Tadeusz**, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2005
27. **Sokołowski Tomasz** (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2009, t. 1
28. **Sokołowski Tomasz**, *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, Warszawa 2012, t. 1
29. **Stawecki Tomasz, Winczorek Piotr**, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2003
30. **Stróżewski Władysław**, *O swoistości sposobu istnienia człowieka* (w:) *Roman Ingarden a filozofia naszego czasu*, red. A. Węgrzecki, Kraków 1995

31. **Szpunar Adam**, *Ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1979
32. **Tischner Józef**, *Etyka wartości i nadziei* (w:) *Wobec wartości*, Poznań 1984
33. **Węgrzecki Adam**, *Scheler. Myśli i ludzie*, Warszawa 1975
34. **Widło Jacek**, *Glosa do uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 22 października 2019 r. (I NSNZP 2/19)*, „Przegląd Sejmowy” Nr 3(158)/2020, <https://doi.org/10.31268/PS.2020.44> (dostęp: 19.02.2022 r.)
35. **Wojciechowska Anna**, *Czy autorskie dobra osobiste są dobrami osobistymi prawa cywilnego?*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 1994/4
36. **Wronkowska Sławomira**, *Z teorii i filozofii prawa*, Warszawa 2007
37. **Zakrzewski Jan**, *Nowa Konstytucja Rzeczypospolitej*, PiP 1990/4
38. **Ziemiński Zygmunt**, *Wartości konstytucyjne*, Warszawa 1993
39. **Zoll Fryderyk**, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2013